

СУЧАСНА КУЛЬТУРА ЯК ПРОСТІР ЗМІН ТА ТРАНСФОРМАЦІЙ

Стаття присвячена проблемам змін і трансформації культури в сучасному мультикультурному суспільстві. Автор розглядає виникнення і функціонування різних культурних ніш як гарантії її подальшого розвитку.

Ключові слова: культура, трансформація, динаміка, субкультура.

Статья посвящена проблемам изменений и трансформации культуры в современном мультикультурном обществе. Автор рассматривает возникновение и функционирование различных культурных ниш в качестве гарантии её дальнейшего развития.

Ключевые слова: культура, трансформация, динамика, субкультура.

The article deals with the problems of changes and transformation of culture in the modern multicultural society. The origin and functioning of different cultural niches as an essential condition of the further development of culture are investigated.

The keywords: culture, transformation, dynamics, subculture.

Наш час надзвичайно загострив питання щодо майбутнього культури, шляхів та форм її подальшого існування. Напруженість сьогоденного життя, що в багатьох своїх аспектах поставлено на критичну межу (екологічну, політично-правову, економічну тощо), робить непоборним бажання людини мати захисток, незалежний від плину щоденних подій. Традиційно його надавала культура, що з віку в вік постачала людство необхідними духовними орієнтирами, зараз же вона нагадує калейдоскоп, у якому швидко змінюються духовні пріоритети та програми. У якому ж вигляді культура буде здатна виконувати свої гуманістичні функції далі – повністю оновлена чи як зібрання законсервованих традиційних елементів та форм?

Порівняно з минулим, де належність духовного вибору визначалась і контролювалась загалом, сьогодення особистість опиняється перед складним вибором: перед нею лежать різні шляхи, кількість яких збільшилась, а конфігурація урізноманітнілась, що відбувається на тлі стирання кордонів між існуючими культурами. Процес пошуку власного Я гранично ускладнюється багатоманіттям варіантів можливої самоідентифікації й, відповідно, вибору власного життєвого устрою. Очевидною стала різниця з тими історичними періодами, коли культурний простір залишався чітко окресленим і культурне відтворення здійснювалось у межах певної культурної локальності: групи, родини тощо. Як член локальної культурної спільноти людина відчувала себе певно завдяки використанню апробованих ідеалів, смислів і символів, що існують як коди спілкування. Вони окреслювали межі її особистої свободи, визначали міру відповідальності та можливий напрям духовних інтенцій, створювали стереотипи «правильної» поведінки, а загальна думка, виступаючи в ролі наглядача і контролера, не сприймалась вороже й, відповідно, не відторгалася, впливаючи на формування головних внутрішніх регуляторів.

Сьогодні ж, коли світ «вступив у смугу активних структурних перетворень, що

радикально змінюють майже всі традиційні засоби соціальної адаптації» [4, с. 4], коли створення глобального комунікативного простору робить контакт з іншими справою кількох хвилин, вибір духовного сценарію власного Я та подання його суспільству стає суто особистим завданням людини та предметом її власної відповідальності. Це спонукає її шукати таку культурну нішу, що могла б забезпечити максимально сприятливі можливості для її омріяної суспільної самореалізації. Обравши проамериканську модель глобалізації світу з характерними для неї стандартизацією та уніфікацією, людство змінило пріоритети культурного поступу, схилившись у бік духовної калейдоскопічності, релятивізму, вседозволеності будь-яких проєктів.

Не змінює ситуації і наявність на карті світу традиційних культур – оплотів збереження радіальної лінії духовного розвитку. І всередині їх почастішали конфлікти між старим, що формалізується, і новим, що надихає свободою. Прагнення бути «людиною світу» отримує і тут все більше розповсюдження. Ним керовані різноманітні міжнародні організації та фонди, що, постійно примножуючись, спрямовують діяльність людської спільноти на вирішення проблем планетарного масштабу. Однак контакти носіїв різних культур, що здійснюються на різноманітних рівнях, усе ж не створили того духовного синтезу, з якого б сучасне людство могло черпати загальні духовні регулятиви. Тому поняття мультикультурності, полістилістичності та полімодальності світового культурного простору стали найбільш уживаними характеристиками культури сьогодення, а також найбільш уживаними і широко експлуатованими в теорії, адже мінливість культурних орієнтирів стала явищем настільки стабільним, що зайняла місце серед визначальних ознак сучасного культурного життя, заступивши собою його сутнісні показники. Та це тільки загострює питання про внутрішні закони буття культури, яке постійно постає в прогнозуванні культурного майбутнього людства.

Дослідження його охоплює праці, що розглядають культуру в найрізноманітніших аспектах: її чинників і природи, діалектики розвитку, ролі у самовизначенні людини, регулятивної функції у соціумі, здатності єднати людей тощо. Для обраного напряму аналізу теоретико-методологічною основою виступають праці представників Київської світоглядно-антропологічної школи, передусім В. І. Шинкарука, В. П. Іванова, С. Б. Кримського, О. І. Яценка, В. Г. Табачковського, Є. К. Бистрицького. Розкриваючи універсалістські, сутнісні властивості людини, вони заклали теоретико-методологічну основу для подальших досліджень у царині культурології, яка почала розглядати культуру як результат людської діяльності, як спосіб «самовибудовування» людської особистості, як продукт колізій людського світоставлення, як простір людської комунікації тощо.

Однак культура не відкривається у цій своїй суті, а отже, й у своїх потенціях поза межами її процесуального бачення, адже, як і всі інші явища буття, вона підвладна загальним законам діалектики, які забезпечують її саморух. Говорячи про трансформації культури, ми, врешті, виходимо із досягнутого філософією її розуміння як минущої єдності, що постійно готова до нових змін, які викликаються боротьбою протилежностей. Пов'язано це з тим, що людина, дійсно, «не є чимось закінченим, створеним, вона неперервно самотворить себе... її історія не запрограмована, вона сама ставить і змінює цілі свого буття...» [4, с. 335]. Сьогодні

це стає особливо очевидним через несхильність сучасного молодого покоління до культурного конформізму як способу соціальної мімікрії. Ззовні легко вбудовуючись у корпоративні правила бізнесу чи іншої колективної справи, які не заторкують духовно, у своєму приватному житті молодь активно обирає незалежну від ділового загалу індивідуальну (активну, а то й агресивну) позицію культурної ідентифікації, що в подальшому призводить до трансформаційних процесів у культурі.

Усе частіше викликаючи суспільне занепокоєння, шалений темп змін у сучасному соціокультурному просторі схиляє в бік збереження традиційних духовних основ, однак у вигляді законсервованих цінностей вони залишаються мало задіяними в реальному бутті. Опозицією до них постає так звана «посткультура» (саме так представники Московської філософської школи позначають культуру сучасної доби), яка, втративши родову сутність, симулюючи духовність, мімікрує в суспільстві. Навряд чи можна прийняти запропонований термін без будь-яких заперечень, адже доки існує людина, процеси її саморозвитку будуть мати духовний вектор, а отже, продукувати культуру. Та сама характеристика феномену достатньо коректна – те, що сьогодні пропонують вважати культурою, не має власного смислового центру, реалізуючись як сукупність окремих культурних практик.

Культура може й надалі йти в цьому напрямку, і, напевно, прийняті нею нові форми не є випадковими, оскільки пристосовують її до сьогоднішніх днів. Це виявляє її внутрішню діалектику, яка в різних історичних обставинах забезпечує культурі неперервний поступ, скерований загальнолюдськими цінностями. Їх апологія чи деформація в реальній культурній практиці ніяк не змінюють їхньої фундаментальності, що йде від самої сутності людини. Єдність і боротьба протилежностей визначають розвиток культури, її життєздатність, де нове, яким би воно не було, так чи інакше стає поштовхом до наступного руху. Так виявляє себе складна відкрита система, що потребує постійного оновлення в прагненні до своєї досконалості. Як зазначав з цього приводу В. Г. Табачковський, «людська діяльність за своєю універсальністю і багатомірністю має одне повністю адекватне собі предметне втілення – світ людської культури, що постійно збагачується і удосконалюється. Спадковість і розвиток форм та засобів діяльності і спадковість в розвитку прогресивних досягнень культури – два нерозривних компоненти, чий органічний взаємозв'язок суттєвим чином впливає на долі людської цивілізації» [2, с. 294].

Інституалізована офіційна культура завжди насторожено ставиться до будь-яких культурних новацій, перш ніж прийняти їх як свою складову. Зараз, коли вона стрімко втрачає значення загального духовного центру, головного орієнтиру людської самоідентифікації, гостро постає питання, чи зможе вона надалі сприяти збереженню культурної автентичності. Декларування традиційних духовних значень та смислів в умовах їх девальвації в реальному житті не здатне вирішити це питання, а лише викликає недовіру до подібних декларацій, а з ними, що найстрашніше, – до людського духовного базису взагалі, народжує прагнення у власному культурному визначенні відійти від нього якомога далі, занурившись у знадливі культурні новоутворення. Однак і це поряд з іншими процесами, які сьогодні відбуваються в культурі, є виявами її постійної історичної мінливості, характерної для неї неспинної

динаміки. Культуру, дійсно, «важко здивувати трансформаціями, оскільки в них – її сутність і призначення» [3, с. 4].

Джерелом виникнення будь-якого культурного явища чи форми культури завжди, як відомо, є людина в процесі перетворення нею навколишнього світу. Саме вона виступає творцем тих смислів та цінностей, що, діалектично поєднані, творять культуру, надаючи їй характерних рис. Аналізуючи ці процеси, В. Г. Табачковський зазначав, що «культура – це поле смислів і значень» [2, с. 195], саме вони через людську діяльність формують культуру і соціум, і через свою несхожість та «барвистість» створюють полілог у межах культури. Ці смисли перебувають у постійних стосунках взаємозалежності і тим самим виключають статичність культури, стаючи «силовими лініями» формування культурної реальності [2, с. 195].

Ще одним із факторів, які суттєво впливають на внутрішній клімат сучасної культури, є не фактичний розрив між поколіннями, небезпідставно названий В. П. Івановим «втратою зв'язку життєвих світів». Він призводить до втрати духовної естафети, до нехтування раніше актуальними ідеалами та цінностями лише через їхню приналежність попередникам. Старі смисли і настанови, що не відповідають реаліям, а нерідко вступають із ними в дисонанс, молодь сприймає негативно, піддає критицизму без будь-якого намагання осмислити їх та зрозуміти. Через це втрачається сама можливість комунікації між представниками різних поколінь. Таким чином, і культура втрачає свою важливу функцію об'єднання людей, нашттовхуючись на обмеження, пов'язані з альтернативними віковими уподобаннями.

З іншого боку, і нові покоління у цій ситуації зазнають втрат, адже, таким чином, в їх непростому пошуку відсутнє «зовнішнє опертя», втрата якого, як зазначав В. Г. Табачковський, змушує людину знаходити «підоснову» в глибині власного існування, що, врешті, має знову приводити світ до якогось смислового ладу [2, с. 5]. Однак відбувається це не без важкої духовної роботи, можливих помилок та навіть поразок. Відстояні нові духовні орієнтири вживлюються в культуру, адаптуючи її водночас до актуальної життєвої практики.

Чи характерно це для світу в цілому? Звичайно – більше чи менше. Навіть традиційні культури, зокрема китайська й японська, оберігаючи з віку у вік своє культурне ядро, відточуючи його в порівнянні з іншими, передусім західними культурами [1, с. 6], не можуть зупинити трансформаційні процеси, природні для процесів культурного розвитку в цілому. Їх намагання зберегти духовну цілісність і стабільність з необхідністю існує поряд з інтеграцією у глобалізований культурний простір, що не має альтернатив для реалізації стратегічних амбіцій будь-якої сучасної країни. При цьому слід визнати, що значні переваги у виборі її моделі дає історичний досвід культурної закритості, який по-різному мали ці держави: вони звикли до толерантного співіснування у власних культурах автохтонного і запозиченого. Тому прирощення культурних новацій відбувається тут більш пластично і менш конфліктно, ніж, наприклад, у Європі.

Європейські культурні зміни, маючи спільні зі Сходом чинники, позначені іншими тенденціями оновлення: магістральна лінія духовного розвитку, задекларована як гуманістична, тиражована системою освіти та виховання, сьогодні сприймається європейцями здебільшого як ідеальна настанова. Вибір ними

культурних типів суспільної реалізації свідчить про перевагу, яка віддається нерегламентованим жорстко формам, багато в чому пошуковим, що не спрямовані директивно, згори, а отже, дають більшу свободу особистого самовияву. Це робить привабливими субкультурні моделі, у межах яких, особливо на початку їх формування, дійсно, вільніше дихається, зокрема в тому розумінні, що зустріч особистості всередині них з іншими унікальними світами, світосприйняттями, способами самооцінки тощо є не зіткненням, а інтеграцією у поліморфну структуру, що отримала новий духовний вектор.

Індивідуальне людське для свого розвитку завжди вимагає свободи. Як зазначав В. В. Іванов, «культура в усьому багатоманітті своїх форм і виявів розкривається як сфера вільної самореалізації людських можливостей розвитку у рамках певного світу» [5, с. 99]. Вільно обираючи модель самореалізації, людина тим самим актуалізує свою свободу. Без цього легко стати заручником чийхось прагнень та переконань, втративши, таким чином, власні духовні орієнтири. Зрозуміло, що накопичення таких ситуацій у загальному масиві діючої культури стримує і її поступ. В. І. Юнесов слушно зазначає, що перехід в ньому від одних станів культурного розвитку до інших є сьогодні подоланням хаотичності цінностей, знаків, смислів, народжених складними суспільними реаліями. При цьому, звичайно, існує ризик, пов'язаний з можливістю регресивних перетворень. Однак не ризикувати неможливо, адже культурна мультивекторність виступає в наш час продуктивною стратегією збереження культури як такої, у сукупності її фундаментальних цінностей та смислів.

Сучасний світ вимагає від людини навчитися жити в культурному багатоманітті, орієнтуватися в ньому, у ньому ж реалізувати свої духовні інтенції, вдаючись при цьому до неklasичних форм культури, які нерідко ще не перевірені часом. У цьому просторі людина неодмінно перетинається з іншими і має вміти вступати з ними в конструктивну взаємодію, співіснувати з ними, їм співчувати, бути до них толерантною тощо. Інституціональна неустойчивість такого культурного простору, як виявляється, є більш сприятливою для виконання цих непростих завдань.

У цих процесах людина продовжує існувати за законами діалектики свого саморозвитку, народженої духовно-практичним характером її ставлення до світу. Забезпечена цим її відкритість до нього, за точним висловом В. Г. Табачковського, «не гаситься, не в'язне в міцній тканині інтерсуб'єктивності буття» [6, с. 85–86]. У межах культури саме й відбувається становлення особистості, що несе з собою «принципову зміну характеру людського буття, досягнення особистістю суверенності» [5, с. 232]. Це завжди багатовекторний динамічний процес, який самою своєю суттю вимагає свободи у виборі шляхів його здійснення.

З цим не можна не погодитись, однак у реальному бутті вільний культурний вибір особистості і сьогодні сприймається неоднозначно. Це можна прослідкувати на прикладі субкультур. Відмінні від традиційних форм соціалізації, вони сприймаються критично й іноді вороже. Але, незважаючи на свою видиму несхожість із традиційним культурним ядром, ці культурні феномени насправді перебувають із ним у постійному діалозі, чого не було б, не май вони з ним сутнісного зв'язку. Неоднозначність сприйняття культурним загалом субкультурних утворень пов'язана також і з тим, що представлена ними множинність сценаріїв культурного розвитку

ускладнює бачення загальної духовної перспективи, а з ним – можливість якогось більш-менш точного прогнозу.

Субкультура як своєрідна духовна локальність по-різному вживляється в тіло культури, однак попри наявність спротиву має шанс швидко адаптувати загал до себе, якщо має своїм ресурсом хоча б деякі устояні, авторитетні, відтворені й перевірені багатократно духовні смисли та символи. Це дає субкультурним нішам певний кредит довіри, з чого починається процес їх суспільного сприйняття, що, врешті, виявляє обумовленість їх появи потребами подальшого діалектичного розвитку культури. Якщо ж розглядати граничну ситуацію духовної зневіри, що може в наш час спіткати кожного, то наявність субкультурних рекреацій гарантує людині можливість не випадати за межі культури з її надихаючими креативними інтенціями.

Виражені в субкультурних феноменах людські значення та смисли є продуктом функціонування соціуму. Породжені ним, набуваючи тих чи інших культурних форм, вони надзвичайно точно виявляють його больові точки та зони головних духовних втрат, виконуючи функцію своєрідної духовної компенсації. Зрозуміти це – означає в ідеалі відповідно їх приймати – без агресії та критицизму, що як позиція збільшує й збільшує число своїх прихильників. До цього схиляє щоденне існування в полістилістичному соціумі, де релятивізм в оцінках сприймається як ознака особистої свободи, майже як чеснота. Взяти хіба що способи подавати себе через одяг, де консервативність давно поступилася місцем стилям епатажним та провокативним.

Інтенсивність розвитку сучасного людства прискорює всі процеси життя. Змінюється й саме сприйняття часу. Культурні концепти та проекти виникають, щоб швидко згорнутися, поступившись місцем наступним, що, спалахнувши, губляться в потоці нових духовних знахідок. Людство і незчулось, як звикло до такої швидкоплинності, що не налаштовує на значні духовні зусилля, не вимагає відповідального вибору, високої соціальної активності.

Культура взаємодіє з суспільством у постійному безперервному процесі взаємотворення. Розвиток нових ідей, інновацій, концептів тощо, що надалі можуть стати зоною її трансформаційних перетворень, з необхідністю постає перед питанням їх вкорінення та значення в соціумі як чинників соціального розвитку. Згадані зміни не порушують цілісності соціокультурного простору, у той час як закритість культури обумовлює її нежиттєздатність, яка зростає в рази у світі, де інформація передається миттєво на будь-яку відстань і для будь-якого числа респондентів.

Засвоюючи смисли і знаки культури, соціалізуючись через них, людина набуває здатності власного культурного формотворення, складного діалектичного процесу, у якому з необхідністю співіснують старе і новаційне, стає і мінливе, надбане і новостворене. Реалізуючи в ньому свої сутнісні сили, кожний стає точкою перетину загальнокультурного й особистого. Історичний досвід культуротворення стає, таким чином, обов'язковою частиною особистого людського буття, індивідуальним простором апробації його продуктів. При цьому процеси культурного оновлення для одних членів соціокультурної спільноти є логічним продовженням власного саморозвитку, для інших – предмет можливого вибору чи відторгнення.

Слід визнати при цьому, що субкультурні утворення практично ніколи не стають результатом насильницького насадження й не викликають широких опозиційних

суспільних рухів. Вони виконують важливу функцію активізації базової соціокультурної моделі, яка завжди тяжіє до інертності та навіть закріплення, що відчувається і в наш непростий час, позначений надзвичайною змінюваністю всіх і всього. Застереження проти субкультурних новацій здебільшого стають помірними чи зовсім зникають, як тільки з'ясовується їх внутрішній зв'язок із загальнокультурним, з його пошуковими інтенціями та потребою реактивізації ним свого духовного фундаменту. Продукт такого синтезу починає сприйматися толерантно, а найбільш мобільні соціальні групи, зокрема молодь, обирають його в пошуках власної соціокультурної позиції – так, позначене загальнолюдським, індивідуальне мобілізується для впливу на зовнішній соціальний світ.

Апробуючись у культурному тілі, нові культурні утворення мають різну долю: вони можуть відкидатися через свою креативну аморфність чи агресивну деструктивність, а частіше набувають статусу складових культури, перетворюючись з неорганізованих елементів на її гомогенні вкраплення, що посприяли її внутрішньому оновленню та навіть оздоровленню.

Забезпечуючи загальний поступ культури, ці процеси є складовою буття сучасного соціуму, закріплені в ньому самою природою людської потреби до самореалізації. Як зазначав В. П. Іванов, «аналіз культурного аспекту взаємовідносин людини і світу і його категоріальної діалектики приводить до висновку, що культуру можна зрозуміти тільки як процес у контексті продуктивної й історичної трансформації людського світу. Внутрішньою будовою цього процесу є саморозвиток й самовизначення людини в спектрі вибору і реалізації можливих світів буття» [5, с. 10].

Шукаючи своє в культурі, людина водночас виступає її творцем, надаючи їй тих характеристик, що покликані конструювати бажану реальність, адекватну її внутрішнім інтенціям. У цьому процесі людина звертається до тих способів самореалізації, які вважає найбільш відповідними своєму світовідчуттю. Коли офіційна культура не спроможна скерувати цей процес пошуку власного Я, особистість вдається до субкультурних відгалужень, знаходячи там необхідні їй форми духовної ідентифікації. Цей вибір стає для неї можливістю «спрямувати волю в той чи інший бік, діяти тим чи іншим чином» [6, с. 40], реалізуючи, таким чином, свої індивідуальні духовні потреби. У такий спосіб людиною привласнюється свобода як спосіб її соціокультурного буття, а з нею – можливість вільного вибору ідей та духовних програм, здатних спрямувати її особистий культурний розвиток.

Література:

1. *Гриценко В. С.* О смысле и правах культурологической компаративистики / В. С. Гриценко // Практическая философия. – 2010. – № 4. – С. 48–53.
2. *Диалектика деятельности и культур* / [В. Г. Табачковский, Н. Ф. Тарасенко, Н. М. Есипчук и др. ; отв. ред. В. Г. Табачковский, А. И. Яценко] ; АН УССР ; Ин-т философии. – К. : Наукова думка, 1983. – 296 с.
3. *Ионесов В. И.* Культура и трансформация: метаморфозы адаптации и развития / В. И. Ионесов // Вопросы культурологи. – 2009. – № 8. – С. 4–7.
4. *Копнин П. В.* Диалектика, логика, наука / П. В. Копнин. – М. : Наука, 1973. – 464 с.
5. *Культура и развитие человека: очерк филос.-метод. пробл.* / В. П. Иванов. – К., 1989. – 319 с.
6. *Табачковский В. Г.* Людина в есенційних та екзистенційних вимірах / В. Г. Табачковский ; Ін-т філософії НАН України. – К. : Наук. думка, 2004. – 246 с.